

חיי עולם – הרב שטיינזליץ

למה דווקא שמיטה?

בתחילת הפרשה רש"י עומד על השאלה המפורסמת: "מה עניין שמיטה אצל הר סיני? והלא כל המצוות נאמרו מסיני?" התשובה שהוא נותן היא מאד מתמיהה, ולא לגמרי מספקת: "מה שמיטה נאמרו כללותיה ופרטותיה ודקדוקיה מסיני, אף כולן (המצוות) נאמרו כללותיהן ודקדוקיהן מסיני". תשובה זו מסבירה מה עניין הר סיני אצל שמיטה, אבל בכלל לא מה עניין שמיטה אצל הר סיני. ההסבר הזה, אליבא דרש"י, אומר: היה צריך להזכיר כאן את הר סיני כדי ללמד שפרשת שמיטה, למרות שהיא נאמרה כבר במקום אחר בתורה, בעצם כללותיה ופרטותיה נאמרו בסיני – וכך גם כל שאר המצוות. אולם גם אם נאמר שמצווה זו היא דוגמא לשאר המצוות, צריך עדיין לשאול: מדוע דווקא שמיטה היא המצווה שנבחרה שידובר בה בהקשר של הר סיני?

בשנת השמיטה, ועוד יותר בשנת היובל, יש צד מסוים, וכך היא גם הלשון בחז"ל (כבא מציעא קו, א) – של הפקעת רכוש, יש מעין צו הפקעה מלמעלה. הקב"ה מודיע שהוא מפקיע את הקרקעות, מפקיע את הרכוש, מפקיע את החובות. עניין כזה של אפקעתא הוא לא רעיון יוצא דופן; מאז ההיסטוריה היוונית והרומית ועד למדינות אחרות ולזמנים די מאוחרים יש לנו תופעות כאלה. הרבה מדינות בזמנו עשו את זה כשהרגישו שמשוהו עומד להתפוצץ. כשהרגישו שהלחצים, אי השוויון או הקיפוח של מעמד מסוים הגיע למצב שאי אפשר לעמוד בו – המדינה פשוט הכריזה שהיא לא משלמת יותר, ועכשיו הנושים צריכים לרשום הכל כחובות אבודים.

אולם מצד מסוים, מן הפסוקים נראה שהעניין של השמיטה והיובל איננו בדיוק הפקעת הבעלות, אלא דבר קצת שונה – אפשר לקרוא לזה אישוס הבעלות. אם להביא דוגמא לכך ממצאות ימינו: בלב ניו-יורק יש רחוב גדול מאד, אחד מהרחובות הראשיים של העיר, ועל ידו יש כיכר גדולה; כל השטח הזה הוא בעצם רכוש פרטי, אלא שעוברת שם דרך הרבים. מה שעושים במקרה כזה הוא, שיום אחד בשנה סוגרים את הכביש כדי להודיע שהדרך הזו לא שייכת לרבים, אלא היא רכוש פרטי. הבעלים, על ידי כך שיום אחד הוא סוגר אותו, מאשש את קניינו. הוא מודיע, שהרבים משתמשים ברכושו בזכות שימוש בלבד, ולא בזכות בעלות.

בשמיטה ויובל בעל הבית מאשש את זכותו לכל הקניינים על ידי זה שהוא אומר: 'עכשיו אני מפקיע את הכל'. אפשר לראות שזו המשמעות של השמיטה, מפני שה"אפקעתא דמלכא" של השמיטה והיובל היא הרי לא הפקעה גמורה, ולא מעמידה את המצב בנקודת אפס; אחרי שנת השמיטה הקרקע לא נעשית הפקר, ולא הולכת לכל מי שרוצה. יש אמנם שינויים, אבל כשנגמרת שנת השמיטה ואני שוב הולך לאכול -- הכל הוא שלי כמקודם: הקרקע היא שלי, העצים הם שלי והתפוחים הם שלי; כל מה שהיה הוא רק פסק זמן. כאשר הפסוק אומר: "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל" – זה מפני שלמעשה ה"אפקעתא" הזאת היא לא הפקעה ממונית אמיתית בה לוקחים את הרכוש מבעליו. משמעותה

היא שעכשיו אני מוריד את הדיירים החדשים, ומזכיר להם שהם רק דיירים. הרי לבעל הבית מותר לאכול מהשדה שלו בשמיטה, אלא שגם לחמור של השכן מותר לאכול, וגם לכל החיות האחרות. כשלומדים הלכות שביעית רואים שהעניין הזה של "ולחיה אשר בארצך" הוא פרט מאוד חשוב; כל התאריכים של ביעור פירות שביעית תלויים בשאלה מתי הגידולים עדיין מצויים לחיות לאכול. הנקודה הזאת מעמידה את מהותה של השביעית על ההחזרה העקרונית של הבעלות לקב"ה; הוא בעל הבית ואנחנו גרים ותושבים. אחת לכמה שנים הבעלות יוצאת מידינו, כדי שנבין שאמנם אנחנו חכירי או אריסי בתי אבות, ויש לנו איזו חזקה על הקרקע, אבל הבעלות עצמה איננה שלנו.

יש פה צד נוסף, שקשור לאותה נקודה. בתוך המכלול של דיני היובל, יש חור, פינה בתוך ההלכה: כאשר נמכר "בית מושב עיר חומה", והוא לא נגאל במשך השנה הראשונה למכירה, הבית קם לצמיחות לקונה אותו, והוא לא יוצא ביובל. לעומת זאת, לוי שמוכר את ביתו – "גאולת עולם תהיה ללוים". הסיבה לדין זה מוסברת מאותו עניין עצמו: הלוויים הם היחידים שמוגדרים במפורש ובגלוי כגרים ותושבים; אדם רגיל שלוקח חלק בארץ, אומר לעצמו שזה החלק שלו, ואילו הלוי יודע שהוא בעצם מתפרנס משל הקב"ה, שהוא חי בשכירות ואוכל בשכירות, משום שהוא ממשרתי ה'. משום כך יש לערי הלוויים קניין יותר גדול, מפני שבמהות – הקניין שלהם יותר קטן. יש להם זכויות יתר, מפני שהם יודעים שבאמת שום דבר לא שלהם; הם יודעים שהם קיבלו את המקומות הללו במתנה, והם חיים רק מפני שהם פנסיונרים של הקב"ה.

הקב"ה הוא אדון העולם ובפרט הוא אֱלֹהֵי הארץ (ספרי דברים שיג) – ולכן כל מה שיש פה שייך לו. וכדי שלא יהיה איזשהו מקום של שכחה, הוא פשוט נוטל מאתנו את הבלעדיות לשימוש בכל דבר, ואומר: 'אני מחזיר את הכל לתושבים המקוריים: לחיות, לבהמות ולכלבים'.

וכי ימוך

זהו צד אחד של הדברים, שמדגיש את העבדות, את הבעלות, ואת העובדה שהקב"ה הוא הריבון של העולם. החלק האחר של העניין, מתחיל מהפסוק "וכי ימוך אחיך". פרשת "וכי ימוך אחיך", בצורה שחז"ל קוראים אותה (קידושין כ, א), היא פרשת "שלימזל": בן אדם שלא הולך לו. יש לו אחוזה כמו שיש לשני אבל הוא מסכן: הוא לא הצליח לנהל את הקרקע שלו והוא נאלץ למכור אותה; אחר כך הוא עוד יותר שלימזל והוא צריך למכור גם את הבית; ועוד יותר שלימזל, עד שבסוף הוא לוקח הלוואה, עם ריבית או בלי ריבית – וגם אותה הוא לא יכול לשלם. כיון שהוא לא יכול לשלם – הוא צריך להימכר בעצמו, וכך הלאה. סך הכל, פרשה של שלימזל אחד גדול.

השאלה היא מדוע זה עומד כאן? אני חושב שהנקודה שעומדת פה היא הצד האחר של השמיטה, על דרך העניין של "כי ממך הכל ומידך נתנו לך" (דברי הימים א כט, יד). בצד אחד, ההדגשה של פרשה זו היא על כך שה' הוא אדון כל הארץ, אֱלֹהֵי כל בשר – והוא לוקח, ונוטל, ומחזיר, וזה הצד שמבטא את העוצמה של האדנות; אבל יש גם את הצד האחר של האדנות. האדנות היא לא רק שליטה, אלא גם התחייבות. העניין הזה של "הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו" (קידושין כב, א), הולך בכל מלוא הדרך עד לקב"ה: אם זה העבד שלו – אז יש לו אחריות כלפיו. כשם שיש חובת העבד, כך יש חובת האדון. כמו שאדם יכול לומר 'העבד שלי', כך גם עבד יכול לומר 'האדון שלי'. במובן זה שיש לו לאדון שעבוד והתחייבות

כלפי. המרות והשלטון הם בעצם לא אחד צדדיים, אלא משפיעים על המעורבות והדאגה שצריכים להיות לאדון לגבי העבדים שלו, על החובה שמוטלת עליו לפרנס אותם ולדאוג לכל מחסורם.

מהצד הזה, מה קורה כשיש שלימזל מסכן אחד כזה? הקב"ה בעצם אומר: 'המסכן הזה הוא שלי, אז אני צריך לדאוג לו. יש אחד עוד יותר מסכן? אז גם הוא שלי'. גם כשהמסכן הוא אפילו יותר מפוקפק, עליו נאמר: "ונמכר לגר תושב עמך, לעקר משפחת גר", כמו שחז"ל אומרים (תנחומא בהר ב) שהוא נמכר לעבודה זרה עצמה – גם הוא נשאר תחת אחריותו של הקב"ה.

כבר היו דברים מעולם. סיפר לי מכר שהיה שגריר באיזו ארץ אפריקאית מוסלמית, שיום אחד בא אליו האימאם של עיר הבירה, וסיפר לו סיפור. התברר, שהאימאם הזה היה יהודי תימני, שמפני צורך הפרנסה התגלגל לאפריקה, ולא כל כך הצליח במסחר. אלא שהיה לו יתרון שלא היה למקומיים: הוא ידע ערבית. לכן הם שכרו אותו שיקרא לפניהם את הקוראן, עד שהם ילמדו לקרוא וללמוד ולדעת כמוהו. כך או כך, הוא עלה במדרגות היראה עד שנהיה האימאם הראשי. עכשיו, כשהוא כבר הגיע לזקנה ואסף קצת כסף, הוא ביקש מהידיד שלי שאיכשהו יפייס את השלטונות, שיתנו לו לעלות לארץ. והוא באמת עלה וחי בחיפה במשך כמה שנים. אז יש יהודי שמכר את עצמו להיות אימאם, והוא קם חמש פעמים ביום והולך וקורא ואומר מה שאומר, וזה גם כן פרנסה של יהודי. כשמגיע דבר כזה, אז הקב"ה אומר: 'השלימזל הזה גם הוא שלי; אני אחראי בשבילו ואני דואג להוציא אותו משם. אני דואג לעקור אותו מהמקומות האלה ולהחזיר אותו הביתה'.

המוטיב המרכזי החוזר ונשנה בפרשה הוא, שלצד מה שנאמר "והארץ לא תמכר לצמיחות כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי", כך יש גם את הנקודה של "אני ה' אֱלֹהֵיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים"; "כי עבדי הם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד". ועוד פעם: "כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים": 'ישראל הם העבדים שלי, ישראל הם האנשים שלי. ובאשר הם עבדי, ובאשר הם שלי, אשר על כן הם שייכים לי, עם כל מה שזה אומר'.

התמונה של הפרשה כפי שעולה משני צדי העניין היא שבעצם, כל הפרשה מדברת על אותו נושא: על אותם אנשים שהם עבדי ה'.

כל הפרשה עוסקת בעבדות שעובדים את הקב"ה. איך עובדים את הקב"ה? איך זה להיות כלשון הפסוק (ישעיהו סא, ו): "כהני ה' תקראו משרתי אֱלֹהֵינו יאמר לכם"? התשובה כאן היא, שכשם שהם שייכים לו בכך שהוא יכול להפקיע ולקחת את אדמתם, כך הם שייכים לו גם במובן הזה שהוא אחראי לדאוג לשלומם ולטובתם כל הימים.

ממלכת כהנים

כמה אם כן קשור כל העניין להר סיני? עניין שמיטה להר סיני הוא בכך שהפרשה הזו היא התמצית של מה שהיה בהר סיני. מעמד הר סיני הוא בעצם אותו הדבר: הקבלה של עבדות ה' בשני המובנים שלה – האדנות האֱלֹהֵית, והעבדות שלנו. בפרשת בהר היא מתבטאת במדויק בצורה המפורטת שלה, כתוב כאן מה זה אומר שהוא אדוננו ושנאנחנו עבדיו, איך זה מתבטא, ולמה זה באמת שייך.

אלא שבעצם, זה בריוק מה שהוא דיבר אתנו בהר סיני עוד לפני נתינת התורה. אותם הרגעים האחרונים לפני מתן תורה, היו הרגעים שבהם הקב"ה עדיין לא "כפה" עלינו את התורה (ראה שבת פח, א). ואז הקב"ה אמר (שמות יט, ה-ו): "ועתה אם שמוע תשמעו בקלי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגלה מכל העמים כי לי כל הארץ. ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש..."

המושג "ממלכת כהנים" הוא התמצית של נקודת העברות. כבר כתבו (למשל: אבן עזרא שם), ש"כהנים" בהקשר הזה פירושו, משרתים: אתם משרתי השם. ועל כך כתוב (שם שם, ז-ח): "וישם לפנייהם את כל הרברים האלה... ויענו כל העם יחדו ויאמרו: כל אשר דיבר ה' נעשה". הקב"ה אומר: 'אתם רוצים להיות עבדים שלי?' והעם אומר: 'אנחנו לא יודעים עדיין מה הפרטים, אבל אנחנו רוצים להיות עבדים שלך. להיות עבדים במצרים זה לא היה כדאי, אבל להיות עבדים שלך זה כדאי'. וכך אומר לנו הקב"ה גם בפרשת בהר: 'אתם שלי'. לעצמך לא תוכל לקבל שום דבר – אבל אתה מקבל לאכול,

למרות שאתה שלימזל. אם אתה חושב שאתה מוצלח והכל שלך – אז אני לוקח חזרה. כשאתה מסכן ואין לך שום דבר – אז אני נותן לך. כל זאת קיבלנו על עצמנו כבר בהר סיני, כבר אז הסכמנו להיות במעמד של אריסים של הקב"ה, המשרתים של הקב"ה, הפנסיונרים שלו, ובתנאי – שנקבל גם זכויות פנסיה.

נתיבות שלום

וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר וגו', וברש"י בשם חז"ל מה ענין שמטה אצל הר סיני. וכן צ"ב מדוע מתחיל הפסוק כי תבואו אל הארץ וגו' ושבתה הארץ שבת לה', דלכאורה בתחלה היה צ"ל ששנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך ובשנה השביעית שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור, ומדוע מתחיל בושבתה הארץ שבת לה'.

וי"ל בזה דהנה התכלית שברא הקב"ה את הבריאה היא בשביל ישראל, שישראל יהיו עם קדוש לו ית', וכאומרו ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, ואנשי קודש תהיו לי, קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלקיכם, והיינו שהיעוד של כלל ישראל הוא קדושה. וקדושה ישנה: בעולם שנה ונפש, דכאשר הקדושה מקיפה את כל ג' החלקים בקדושת המקום הזמן והנפש אז היא שלמות הקדושה. ולכן נתן הקב"ה לישראל את ארץ ישראל, כדי שתהיה להם קדושת המקום. כמש"כ רבי יהודה הלוי (בספר הכוזרי), שענין ארץ ישראל לעם ישראל הוא

כדוגמת הכרם שגידולו מצליח רק בהר. ואמנם גם בהר צריך לזרוע ולעבד את הכרם כדי שיצליח, אך המקום המסוגל להצלחת הכרם הוא ההר. עד"ו כל ההצלחה של כלל ישראל, קדושת כלל ישראל ותורתם ועבודתם והשראת השכינה בהם המה רק בארץ ישראל, כי צריך שתהיה קדושת המקום.

וקדושת הזמן נתן הקב"ה לישראל את השבת שהיא מעיין הקדושה, כמד"כ ויברך א' את יום השביעי ויקדש אותו, ואיתא בראשית חכמה פי' ויקדש אותו, שהש"ק היא המעיין ומקור הקדושה לכל עניני הקדושה של עם ישראל שתכלית יעודו להיות גוי קדוש. ועל קדושת הנפש נאמרה מצות קדושים תהיו ואנשי קודש תהיו לי. וזוהי שלימות הקדושה, כאשר מצטרפים יחד קדושת המקום וקדושת הזמן וקדושת הנפש, עי"ז מתקיימת התכלית שרצה הקב"ה מעמו ישראל, והכונה העליונה של הבריאה שישראל יהיו גוי קדוש.

ובקבלת התורה בהר סיני היו כל אלו המדרגות אל קדושה. קדושת המקום היתה בהר סיני שנתקדש באותה שעה, כמד"כ (שמות יט) הגבל את ההר וקדשתו כל הנוגע בהר מות יומת. ואף שהיתה זו רק קדושה לשעתה הרי באותה שעה נתקדש ההר שאינו אלא דומם, כי רצה הקב"ה שתהיה קדושת המקום בקבלת התורה. וכן היתה או קדושת הזמן, כמשאחז"ל (שב"ו פו:) ודכו"ע בשבת ניתנה תורה לישראל, כי לקבלת התורה היתה דרושה גם קדושת הזמן. וקדושת הנפש היתה בכלל ישראל, שפסקה זוהמתן ונתקדשו או במדרגה עליונה מאד, כמד"כ אני אמרתי א' אתם ובני עליון כלכם, שהיו אז כמלאכים.